

Соколюк С.Ю.

кандидат економічних наук, доцент,
завідувач кафедри підприємництва,
торгівлі та біржової діяльності
Уманського національного університету садівництва

Sokolyuk Serhiy

Uman National University of Horticulture

ІНСТИТУЦІЙНА ТРАНСФОРМАЦІЯ ПІДПРИЄМСТВ АГРАРНОГО СЕКТОРУ ЕКОНОМІКИ: ІННОВАЦІЙНИЙ АСПЕКТ

INSTITUTIONAL TRANSFORMATION OF THE ENTERPRISES IN AGRARIAN SECTOR OF ECONOMY: INNOVATIVE ASPECT

У статті розглянуто особливості та перспективи інституційного розвитку підприємств аграрного сектору, які здійснюють свою виробничо-господарську діяльність на інноваційних засадах. Висвітлено напрями інституційних змін періоду трансформаційних перетворень сучасного аграрного сектору економіки. Розглянуто змістовну сутність інституційного механізму, зазначено, що в його основу покладено концепцію інституційного розвитку інноваційної діяльності в межах підприємств аграрного сектору. Доведено, що інституційний механізм забезпечення гармонійного інноваційного розвитку в агросекторі полягає в реалізації політики розвитку територіальних інноваційних кластерів, які більш активно включені в коопераційні зв'язки та інституційні відносини взаємодії. Обґрунтовано, що спільна реалізація принципів кластерної політики щодо формування інтегрованих структур та взаємодія інституційних сфер (бізнесу, держави, університетів) дають змогу посилювати позитивні інституційні ефекти на інноваційній основі.

Ключові слова: інститут, аграрний сектор, інституційні зміни, підприємства аграрно-промислового виробництва, трансформаційні перетворення, інноваційний розвиток, інституційний механізм, кластерні структури.

В статье рассмотрены особенности и перспективы институционального развития предприятий аграрного сектора, которые осуществляют свою производственно-хозяйственную деятельность на инновационных основах. Освещены направления институциональных изменений периода трансформационных преобразований современного аграрного сектора экономики. Рассмотрена содержательная сущность институционального механизма, указано, что в его основу положена концепция институционального развития инновационной деятельности в рамках предприятий аграрного сектора. Доказано, что институциональный механизм обеспечения гармоничного инновационного развития в агросекторе заключается в реализации политики развития территориальных инновационных кластеров, которые более активно включены в кооперационные связи и институциональные отношения взаимодействия. Обосновано, что совместная реализация принципов кластерной политики по формированию интегрированных структур и взаимодействие институциональных сфер (бизнеса, государства, университетов) позволяют усиливать положительные институциональные эффекты на инновационной основе.

Ключевые слова: институт, аграрный сектор, институциональные изменения, предприятия аграрно-промышленного производства, трансформационные преобразования, инновационное развитие, институциональный механизм, кластерные структуры.

Institutional changes as an integral part of the processes of modernization in the agricultural sector of economy are due to the need to form and consolidate such rules and norms of behavior and interaction in society, the observance of which will stimulate the activity of traders in development and implementation of innovations. The system of the relevant institutions should increase the efficiency of agricultural and industrial production and the development of competition. Features and prospects of institutional development of the enterprises in the agrarian sector that carry out the production and economic activity on the innovative principles are considered. The stages of changing the institutional environment in the process of development and remaking the agricultural sector of economy are highlighted. The directions of institutional changes in the period of transformation of the modern agricultural sector of economy are

pointed out. The substantial essence of the institutional mechanism is considered. It is indicated that it is based on the concept of institutional development of innovative activity within the enterprises in the agricultural sector. It is investigated that the institutional mechanism of ensuring harmonious innovative development in the agricultural sector is connected with the implementation of the policy of territorial innovation clusters development. Such clusters are more actively involved into cooperation and institutional relations of interaction. Cluster structures are proved to be the effective forms of production and economic activity and to have a high degree of adaptability. They are able quickly to react to economic, institutional and market changes. The effectiveness of interaction of subjects of cluster integrated structures depends on the choice of the model of relationships and principles, institutional and economic. It is proved that the total implementation of the principles of cluster policy on the formation of integrated structures and the interaction of institutional spheres (business, government, universities) allows strengthening the positive institutional effects on the basis of innovation.

Key words: institute, agrarian sector, institutional changes, enterprises of agricultural and industrial production, transformations, innovative development, institutional mechanism, cluster structures.

Постановка проблеми. Перехід до ринкових умов господарювання в межах аграрного сектору економіки відбувався на тлі фундаментальних інституційних зрушень, а саме виникнення різноманітних організаційно-правових форм власності, складної взаємодії старих та нових економічних інститутів, відродження виробничо-господарських традицій та появи нових технологій, зміни традиційної ролі держави в сучасних економічних процесах. Інституційні зміни як складова частина процесів модернізації аграрного сектору економіки обумовлені необхідністю формування та закріплення таких правил та норм поведінки й взаємодії в суспільстві, дотримання яких приведе до стимулювання активності підприємств аграрно-промислового виробництва, наукових установ, закладів освіти та суб'єктів іншої діяльності у сфері освоєння та впровадження передових технологій, техніки, організаційних та інших інновацій. Отже, формування та функціонування підприємств аграрного сектору на інноваційних засадах не є можливими без створення та розвитку системи відповідних інститутів. Інституційні ж перетворення в аграрному секторі економіки мають сприяти підвищенню ефективності аграрно-промислового виробництва, розвитку конкуренції, формуванню належної та адекватної інфраструктури, а також провокувати інноваційні зрушення в межах аграрних підприємств, що забезпечуватимуть високі показники їх економічного зростання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання інноваційного розвитку підприємств у контексті інституційних трансформацій у межах аграрного сектору економіки висвітлені в працях В. Бойка, В. Галушки, В. Горкавого, А. Даниленка, В. Зіновчука, Я. Костецького, В. Криворучка, М. Лобаса, Ю. Лузана, Ю. Лупенка, Д. Міщенко, В. Нелепа, Ю. Нестерчук, О. Олійника, М. Пугачова, Л. Романової, П. Руснака, В. Савченка, М. Садикова, І. Сіва-

ченка, В. Трегобчука, А. Третьяка та інших науковців. Загальні методологічні засади побудови інституційної основи інноваційного розвитку розкриті в концепціях західних економістів. Зокрема, слід назвати ідеї Й. Шумпетера про конкуренцію як головний фактор економічного розвитку корпорацій на основі інновацій; концепцію кластерних структур М. Портера; концепцію технологічних систем, яку розглядали Дж. Дози, Н. Розенберг; концепцію національних інноваційних систем, започатковану К. Фріменом, Р. Нельсоном, Б.-А. Лундваллом. Однак, незважаючи на значну кількість наукових праць з досліджуваного питання, постає необхідність постійного моніторингу тенденцій інноваційного поступу задля виявлення, аналізування та вирішення проблем щодо інноваційного розвитку підприємств аграрного сектору економіки з урахуванням механізмів інституційної дії, опосередкованої певними інститутами.

Метою статті є оцінювання перспектив розвитку інноваційно орієнтованих підприємств аграрного сектору економіки на сучасному етапі інституційних змін.

Виклад основного матеріалу дослідження. Розвиток аграрного сектору економіки супроводжується постійними системними трансформаціями інституційного характеру, адже перебуває в постійній еволюції. Отже, в процесі його реформування виділяють етапи зміни інституційного середовища [1, с. 13]:

- етап трансформації до ринкового середовища (1991–1999 рр.);
- реформаційний етап (2000–2008 рр.);
- етап адаптації в умовах членства України в СОТ (2009–2013 рр.);
- сучасний етап суттєвого зовнішнього впливу (з 2014 р.).

Кожний етап зміни інституційного середовища, маючи чіткі часові межі, характеризується певними інституційними особливостями, проте відрізняється результативністю виробничо-господарської діяльності підприємств

аграрного сектору. Отже, необхідною умовою ефективного функціонування підприємств аграрно-промислового виробництва є розроблення принципово нових моделей розвитку підприємства, які ґрунтуються на гармонійному поєднанні поточної виробничої діяльності з потенційними можливостями майбутнього економічного розвитку на базі використання прогресивної техніки та технології, впровадженні новітніх систем управління підприємством, комплексному підході до розроблення та впровадження нововведень, забезпеченні прогресивних інноваційних змін та переорієнтації на інноваційний тип розвитку [2], що відбувається на основі створення відповідних інституційних вимог. Впровадження інновацій з урахуванням інституційних змін у господарську діяльність аграрних підприємств сприяє зростанню продуктивності праці, економії ресурсів, скороченню витрат, зниженню собівартості аграрно-промислової продукції, підвищенню економічної ефективності діяльності в довгостроковій перспективі.

Головними напрямками інституційних змін у період трансформаційних перетворень сучасного аграрного сектору Д. Міщенко вважає [3, с. 134]:

- створення сприятливих ринкових умов для реалізації інституціональних перетворень економіки та аграрного сектору відповідно до сучасних глобалізаційних викликів загалом та європейської інтеграції зокрема;

- зосередження зусиль на забезпеченні продовольчої безпеки країни, забезпеченні національних пріоритетів, а також реалізації конкурентних переваг вітчизняного агросектору та формуванні конкурентоздатного виробника сільськогосподарської продукції;

- усунення будь-яких проявів корупції, бюрократизації, тінізації, рейдерства та інших негативних дій нормативно-правового характеру;

- пошук інвестиційної діяльності як першооснови інноваційного оновлення засобів виробництва, підвищення продуктивності праці, як наслідок, нарощування обсягів виробництва продукції сільського господарства.

Вплив інституційних змін на регулювання підприємницької діяльності включає систему базових та похідних інституцій, традицій, організацій та установ, завдання яких полягає у визначенні поведінки суб'єктів господарювання. Крім того, в умовах переходу від індустріальної до постіндустріальної економіки становлення інноваційної моделі економічного розвитку держави передбачає формування ефективного інституційного середовища стимулювання інтеграції науково-дослідної та виробничої сфери задля активізації інновацій-

ної діяльності в межах підприємств аграрного сектору, отже, сукупності ефективно функціонуючих державних та недержавних інститутів підтримки й стимулювання розвитку інноваційної діяльності агросектору, формування нормативно-правового, інтелектуально-кадрового, ресурсного та фінансово-інвестиційного забезпечення інноваційної діяльності тощо.

Базовими складовими успішної аграрної політики, на думку Ю. Лузана, є відповідні інституційні механізми прямого впливу держави на системи аграрного бізнесу, які за гармонізованої взаємодії з ринковими механізмами саморегулювання створюють сприятливі умови для його ефективного розвитку, поєднуючи приватні та суспільні інтереси [4, с. 30]. Під інституційним механізмом зазвичай розуміється сукупність взаємозв'язків між формальними та неформальними інститутами, а також організаціями, які сприяють реалізації принципів демократичного (доброго, належного) врядування, забезпечують узгодження та коригування інтересів різних суспільних груп, координацію сумісної діяльності на шляху досягнення задекларованих цілей розвитку регіону (держави) [5]. В основу інституційного механізму покладено концепцію інституційного розвитку інноваційної діяльності (рис. 1), яка може розглядатись як схема функціонування механізму інноваційного розвитку підприємств аграрного сектору, що ґрунтується на визначенні мети, цілей, завдань інноваційного розвитку, принципів формування, методів дослідження, вимог та інструментів забезпечення такого розвитку, а також вибору напрямів, розроблення та реалізації стратегії гармонійного інноваційного розвитку підприємств з визначенням економічного результату від впровадження інновацій.

Інституційний механізм нерозривно пов'язаний з поняттям «інститут», який встановлює правила та обмеження в діяльності. Основне навантаження щодо формалізованих правил та обмежень покладається на державу. Лише після їх встановлення виникає механізм впровадження цих вимог в повсякденну діяльність. Суб'єктами взаємодії в межах такого механізму в аграрному секторі економіки зазвичай є підприємства різноманітних організаційно-правових форм господарювання в межах інтегрованих структур.

На нашу думку, на мікрорівні розроблення інституційного механізму забезпечення гармонійного інноваційного розвитку в аграрному секторі має полягати в реалізації політики розвитку територіальних інноваційних кластерів та механізмів формування інституційної інфраструктури, що підтримує інноваційні процеси в підприємницькому середовищі, адже кластерні

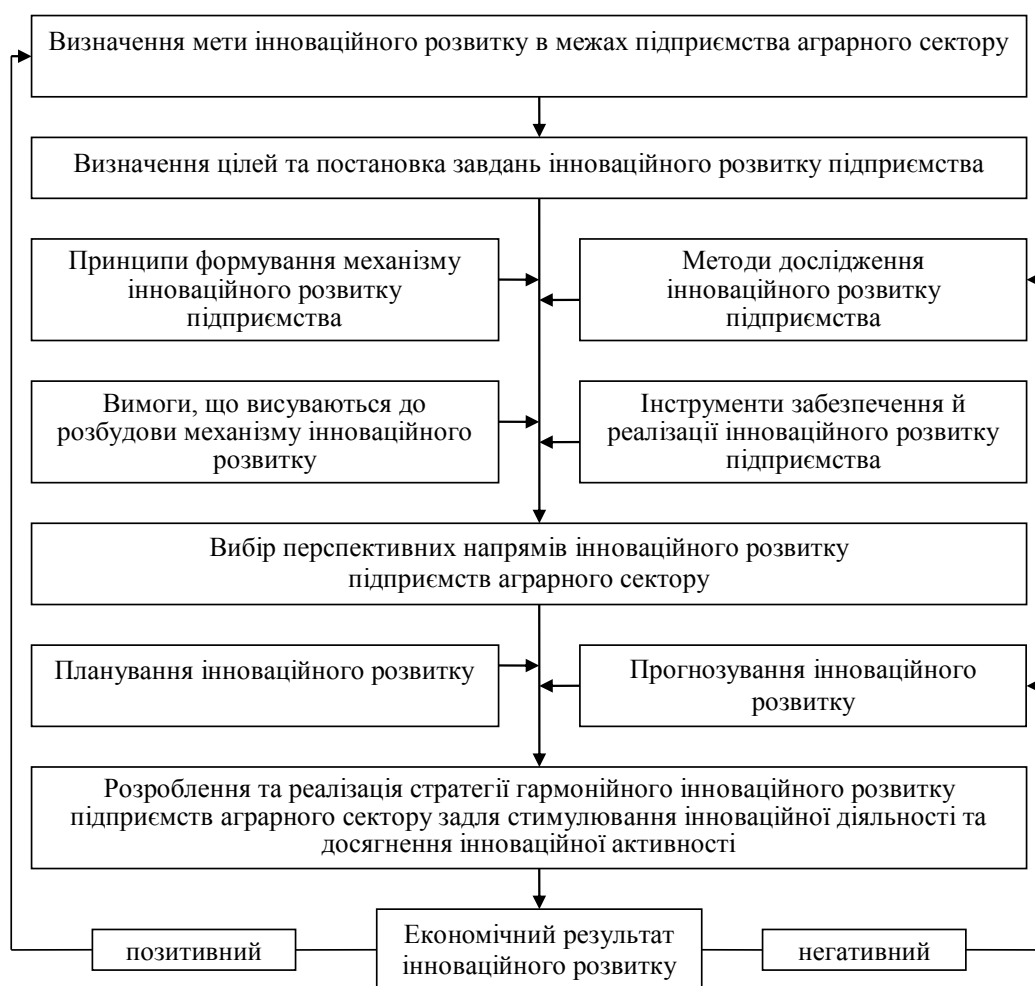


Рис. 1. Концептуальна схема функціонування механізму інноваційного розвитку підприємств аграрного сектору

Джерело: розробка автора

структури як суб'єкти економіки більш активно включені в коопераційні зв'язки та інституційні відносини взаємодії. Крім того, як ефективна форма виробничо-господарської діяльності вони мають високий ступінь адаптивності, здатні гнучко й оперативно реагувати на економічні, інституційні та ринкові зміни.

Функціонування кластерів здійснюється на основі об'єднання відокремлених, але взаємопов'язаних за територіальною та/або технологічною ознакою економічних суб'єктів, які здійснюють виробничу, наукову, освітню, консалтингову, торговельну та інші види діяльності. Взаємодія цих економічно-господарюючих суб'єктів формує переваги кластерів за рахунок реалізації конкурентного потенціалу їх учасників. Основу формування кластерів складають розвиток та зміцнення горизонтальних зв'язків між учасниками, підтримання необхідного рівня довіри.

Розвиток аграрно-промислових кластерів має бути спрямований на вирішення проблем, що накопичились, і протиріч, що є однією з

умов підвищення конкурентоспроможності вітчизняної економіки та інтенсифікації механізмів приватно-державного партнерства. Так, у концепції розвитку вітчизняної аграрної економіки аграрно-промисловий кластер визначається як система взаємопов'язаних форм організації діяльності (сільськогосподарських підприємств, особистих підсобних господарств, селянських (фермерських) господарств тощо), інтегрованих задля одночасного та взаємопов'язаного вирішення завдань охорони навколишнього середовища та впровадження у виробництво інноваційних технологій, що перетворюють «відходи» на ресурси ефективного розвитку сільського господарства [6, с. 39]. В таких інтегрованих структурах ефективність взаємодії суб'єктів підприємницької діяльності залежить від вибору моделі взаємовідносин, а також інституційних та економічних принципів їх функціонування.

Проблеми інтеграції бізнесу, держави та освіти є дуже актуальними та вимагають проведення грамотних організаційно-управлінських

рішень, реалізації механізмів приватно-державного партнерства й узгодження інтересів різних суб'єктів економічних відносин. Трьома традиційними сферами є держава, бізнес (підприємницьке середовище) й університети (освітнє середовище), які під час проведення кластерної політики щодо формування моделі кластерної організації агробізнесу перестають виконувати тільки свої традиційні функції та починають реалізовувати функції інших сфер, що отримує назву потрійної спіралі [7]. Причому роль та порядок взаємодії таких інститутів змінюється залежно від характеру суспільної формації. Потрійну спіраль можна розглянути і як взаємодію між інституційними сферами, а саме університетами, бізнесом і державою, і як низку просторів, таких як простір знань, простір згоди, простір інновацій.

Варто зазначити, що створені кластерні формування в межах аграрного сектору дають змогу як підтримувати конкурентні переваги окремих господарюючих суб'єктів мікрорівня, так і створювати синергічний ефект в процесі їх функціонування.

Формування кластерів дає змогу розвивати просторові переваги, адже створюється кумулятивний ефект, що сприяє появі нових організацій та підприємств. Спільна реалізація принципів кластерної політики та взаємодії бізнесу, держави й університетів дає змогу посилювати позитивні інституційні ефекти під час побудови агропромислових кластерних структур. Виявлена затребуваність нових форм регулювання

в економічній сфері зумовлює необхідність створення нових механізмів реалізації саморегулювання інноваційних процесів.

Висновки з проведеного дослідження. Інституційні трансформації аграрного сектору економіки полягають у забезпеченні інноваційного розвитку підприємств аграрно-промислового виробництва на основі створення ефективних інститутів, що регулюють інноваційні процеси в межах окремих суб'єктів господарювання. Це дає змогу підвищувати ефективність виробництва підприємств аграрного сектору та конкурентоспроможність їх продукції, формувати сприятливе інституційне середовище для розвитку їх інноваційної діяльності та створювати ефективні механізми інноваційного розвитку, які повинні стимулювати внутрішні та зовнішні фактори впливу на суб'єкти інноваційної діяльності. Інституційний механізм забезпечення інноваційного розвитку аграрного сектору повинен бути спрямований на узгодження інтересів на інноваційній основі між владою, суб'єктами господарювання та суспільством, адже аграрний сектор – це комплекс вертикальних та горизонтальних зв'язків у внутрішній структурі та мережа взаємодій із зовнішнім середовищем. Зауважимо, що зазначена система взаємодій зумовлюється специфікою аграрного інституційного механізму, який повинен враховувати пріоритети розвитку як окремих груп підприємств аграрно-промислового виробництва, так й аграрного сектору та суспільства загалом.

Список використаних джерел:

1. Пугачов М. Аграрний сектор економіки України в умовах інституційних змін. *Економіка АПК*. 2017. № 5. С. 12–18.
2. Толстова А., Огненна Х. Теоретичні аспекти формування механізму інноваційного розвитку промислового підприємства. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2016. Вип. 21. С. 106–110. URL: <http://www.vestnik-econom.mgu.od.ua/journal/2016/21-2016/24.pdf>.
3. Міщенко Д. Особливості інституційного розвитку аграрного сектору економіки України. *Економіка та держава*. 2011. № 11. С. 134–137.
4. Лузан Ю., Лузан О. Інституціоналізм – наукова платформа для удосконалення державної аграрної політики. *Економіка АПК*. 2016. № 2. С. 29–37.
5. Гордеев О. Концептуальні підходи до сутності інституційного механізму. *Публічне управління: теорія та практика*. 2012. № 3 (11). С. 36–42. URL: <http://kbuara.kharkov.ua/e-book/putp/2012-3/doc/1/07.pdf>.
6. Костецький Я. Інституціональне середовище функціонування аграрного сектору. *Обліково-аналітичне і організаційно-правове забезпечення діяльності підприємств в умовах інституційних трансформацій* : монографія / Р. Бруханський, П. Пуцентейло та ін. Тернопіль : ФОР Осадца Ю.В., 2017. С. 27–44.
7. Смородинская Н. Тройная спираль как новая матрица экономических систем. *Инновации*. 2011. № 4 (150). С. 66–78.